

GYÖKÖS ELEONÓRA

Foglalkozása: magánzó. Rendhagyó fogalomtörténet

„A kifejezés, hogy »magánzó«, ez nagyon tetszik nekem. Mondjuk ülök a krimóba mint munkanélküli, vagy ezért, mert nem kaptam munkát, vagy azért, mert nem is akarok dolgozni. Ha esetleg valaki megkérdi, mivel foglalkozom, akkor jön a flancos »magánzó« vagyok. Több kérdésre már nem is kell válaszolnom, mert senki meg nem kérdezi, hogy ez pontosan mit is jelent. Ezért találták ki.”¹

(james 36 bejegyzése a Fal-Art blogon, 2010. 03. 24.)

Előljáróban

A fenti bejegyző bizonyos értelemben fejen találta a szöveget, mégis minden állításával vitatkozni lehet: a „magánzó” régi kifejezés, nem tudhatjuk pontosan, miért „találták ki”. Ráadásul időről időre akadnak olyan emberek, akiket érdekel, mit jelent ez a szó. Ha pedig tüzetesebben megnézzük azt az 1898-as újsághírt, amely a blogírót arra készítette, hogy kifejtse a magánzóságról alkotott felfogását, egy meglepő körülményre is fény derül. Íme a szöveg: „Egy zsaroló-szövetség ellen hozott vádhatározatot a napokban a budapesti törvényszék. Öten kerültek vád alá, nagyon különös kompánia. Egy hentes és egy hentesné van bűnszövetségben, továbbá két állítólagos hírlapíró és egy állítólagos magánzónő. (A hírlapírók csak olyan hírlapírók, mint amilyen magánzónő az állítólagos magánzónő, kinek épen [*sic!*] az a mestersege, hogy ne legyen magánosan.)”² A hírt olvasva a „magánzó” kifejezéssel kapcsolatban a következő kérdéseket fogalmaz-

¹ <http://fal-art.blogspot.com/2010/03/regi-ujzagok-hirei.html> – 2010. 08. 28.

² Zsarolók szövetezete. *Országos Hírlap*, 1898. május 12. 11.

hatnánk meg: milyen egy igazi magánzó(nő), és mi a kifejezés másik jelentése, amely lehetővé teszi a szójátékot, illetőleg miért szükséges szójátékkal rávilágítani az üzenet értelmére. Ezek közül csupán az első kérdésre lehet valami válaszfélét kihámozni a bejegyzésből: a blogger szerint a „magánzó” kifejezés eufemizmus, a munkanélküli „flancos” megfelelője, amelynek használatával elejét lehet venni minden további kérdezősködésnek – de nem azért, mert világos és egyértelmű a jelentése, hanem azért, mert mindenkiben olyan benyomást kelt, mintha jelentene valamit. Ebben a meghatározásban viszont semmi sem utal arra, hogy maga a szöveg befolyásolta volna a blogger szóértelmezését, csak apropóul szolgált, hogy kifejttesse a saját véleményét; az pedig fel sem merült benne, hogy egy százéves újsághírben mást jelenthetnek a szavak, mint manapság.

Amennyiben társadalomtörténeti munkákat forgatva szeretnénk tisztázni a fogalom múltbéli tartalmát, akkor sem kapunk egyértelmű választ. A tizenkilencedik–huszadik század társadalmát kutató történészek többsége pedig valószínűleg találkozott már a „magánzó” kifejezéssel, amely általában egyes emberek állapotának (polgári állásának, foglalkozásának) jelölésére vagy a foglalkozási statisztikák egyik összesítő kategóriájának megnevezésére szolgál a legkülönbébb forrásokban.³ Elsősorban a közép- és főiskolák tanárainak, diákságának rekrutációjával, mobilitásával foglalkozó tanulmányok⁴ szentelnek egy-két mondatot vagy bekezdést, esetleg lábjegyzetet a magánzóknak, tisztázandó, milyen társadalmi rétegnek tekintsek az ezzel a névvel illetettek csoportját. Különböző leírásokat olvashatunk arról, kiket értsünk magánzókon: „A külön megjelölés nélküli önállóak leggyakrabban »kereskedők«, de sok »ügynök«, »szeszfőző« és más efféle megjelölést is ide soroltunk be, itt vannak a »gazdálkodók« és a »magánzók« is, akik között egészen nagy vagyonúak éppúgy előfordulhatnak, mint nyugdíjas özvegyek, akiknek gyermeke tandíjmentességet kap.”⁵ Vagy: „A középrétegek részletezése már több izgalmat ígér, különösen, ha az eredetileg általunk az egyéb kategóriába kódolt »magánzókat« a középrétegek közé számítjuk. Tehetjük ezt annál is inkább, mert az eddigi rekrutációs kutatások azt mutat-

³ A magam részéről készülő disszertációm kapcsán találkoztam a kifejezéssel. Az egykor Külső-Szolnoknak nevezett (Jász-Nagykun-Szolnok megyei) mikrorégió középiskolás diákságának rétegződését vizsgálom a tizenkilencedik század második és a huszadik század első felében.

⁴ Ez a kutatási terep azért kedvez a rétegződésvizsgálatoknak, mert nemcsak az összesítő statisztikák, hanem iskolai anyakönyvek formájában a nominális források is rendelkezésre állnak.

⁵ Bódy Zsombor–Szabó Zoltán: A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1860 és 1906 között végzett hallgatóinak rekrutációja és mobilitása. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és társadalom*. Zala Megyei levéltár, Zalaegerszeg, 1997. (Zalai Gyűjtemény, 41.) 338.

ják, hogy a vizsgált korszak »magánzó« kategóriája általában középrétegi vagy annál magasabb státust takar.⁶ Vagy: „Az egyéb rovatot is felszívó gyűjtőkategóriaként leginkább a »magánzó« szolgált. Ide került nemcsak a bejegyzett foglalkozás nélküli, hanem például az özvegy, akkor is, ha nem volt megjelölve a törzskönyvben a státusa.”⁷ Ezek a dolgozatok rámutatnak ugyan a magánzók csoportjának sokszínűségére, ám a jelenség okaira és a csoport eredetére már nem kérdeznék rá, a „magánzóság” átfogó vizsgálatára pedig mind ez ideig nem került sor.

Már a társadalmi rétegekre irányuló történeti vizsgálatok módszerében beállt szemléletváltás⁸ következtében sem kizárólag az összeírások kategóriái, illetőleg az azokból kiinduló kodifikáció alapján írjuk le a társadalmi csoportokat. Bódy Zsombor magántisztviselőkről szóló monográfiája⁹ már az új metodikát követi: „Első lépésben a társadalmi kategóriákat jelölő szavaknál... kell elidőznünk... Mi a viszony a fogalom, a szó és a között a valóság között, amelyet a szó jelölni kíván? E fogalmak történetét sokkal inkább a jelenségeknek abban a mezőjében érdemes keresni, ahová tartoznak, vagyis a diskurzusok között. Társadalomtörténeti vizsgálat tárgyává e makroszintű fogalmak esetleges intézményi rögzítését (törvények, szervezetek, egyesületek stb.), illetve az egyének hozzájuk fűződő – döntésekben, magatartásokban megnyilvánuló – viszonyát érdemes tenni.”¹⁰

Csakhogy a „magánzó” szó vajon fogalom-e a Reinhart Koselleck-i értelemben? A „nagy” fogalomtörténet ugyanis „a társadalmilag és politikailag releváns terminusok használatát kíséri figyelemmel, és központi társadalmi, politikai vonatkozású kifejezéseket eleméz”.¹¹ Halmos

⁶ KELLER Márkus: Új polgárok – régi értékek. A piarista szerzetestanárok rekrutációja és mobilitása, 1876–1930. *AETAS*, 2004/1. 144–157.

⁷ KÖVÉR György: Keresztutak a gazdasági elitbe. Almási Balogh Elemér és Érdi Krausz Simon karriertörténete. In: KÖVÉR György: *A felhalmozás íve*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 82.

⁸ A korábban közkeletű szocioprofessionális osztályozást egyrészt a kortárs társadalmi reprezentációk vizsgálatát hangsúlyozó francia szociológiai irányzat felől érte kritika az 1960–1970-es években, másrészt az olasz mikrotörténelem kérdőjelezte meg radikálisan az 1970–1980-as években. Lásd BÓDY Zsombor: A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában. Néhány módszertani és elméleti megfontolás az újabb, francia nyelvű szakirodalomban. *Századvég*, 1999/15. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/bodi.htm> – 2010. 06. 17.; és CZOCH Gábor: A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég*, 1999/15. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/czoch.htm> – 2010. 06. 17.

⁹ BÓDY Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete, 1890–1938*. L'Harmattan, Budapest, 2004. (*A múlt ösvényén*, 6.)

¹⁰ Uo. 13–15.

¹¹ Reinhart KOSELLECK: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In: Uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest, 2003. 129.

Károly még a teoretikusnál is határozottabban fogalmaz: „A G[eschichtliche] G[rundbegriffe] címszavai... nem egyszerűen történelmi fogalmak, hanem történelmi alapfogalmak – kategóriák, a szó hagyományos, filozófiai értelmében: olyan fogalmak, amelyek a történelemről való gondolkodásunkat egyáltalán lehetővé teszik. Ha tetszik, téma- vagy problémakatalógus, hogy erről szól a történelem.”¹² Ennek tudatában vajon nem kellene-e elrettennünk attól, hogy a fogalomtörténet felől közelítünk meg a „magánzó” terminust?

A Koselleck-féle általános meghatározás a „jelentéktelenebb” fogalmakat sem számúzi a fogalomtörténeti vizsgálatok köréből: „Bár minden fogalom valamilyen szóhoz tapad, mégis több egyszerű szónál: egy szó akkor válik fogalommá, ha egy politikai-társadalmi tapasztalás- és jelentés-összefüggés teljes gazdagsága, amelyben és amelyre az adott szót használjuk, mindenestül beépül ebbe az egyetlen szóba... A szavak számtalan jelentés lehetőségét hordozzák, miközben egy fogalom jelentések rengetegét egyesíti magában.”¹³ A példaként említett „állam”, „nemzet” és „osztály” kifejezés jelentőségével (legalábbis a történetírásban jelenleg uralkodó diskurzusok szerint) a „magánzóé” természetesen nem vetekedhet, ám a szó jelentéstartalmának makacs bizonytalansága arra csábít, hogy fejtsük fel a fogalom szemantikai mezőjének rétegeit. Értjük tetten jelentésváltozásait, hogy ezek nyomán újabb elemekkel gazdagítsuk a polgári és a socialista társadalomról szóló tudományos diskurzust. A foglalkozásnévként használt „magánzó” fogalom jelentését először a kanonizált nyelvértelmezés, a korabeli szótár- és lexikonirodalom segítségével járjuk körbe, majd a statisztikai, illetőleg a köznyelvi szóhasználatot vizsgáljuk.

A „magánzó” fogalom sűrű értelmezése

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a kifejezés 1833-ban *magányzó* alakban bukkant fel először a francia eredetű német terminus, a *Privatier* értelmében,¹⁴ vagyis mint „vagyonából, alkalmi jövedelmekből élő személy.” Ahhoz azonban, hogy *magánzó* hangalakban rögzüljön ez a jelentés, évtizedeknek kellett eltelnie.

¹² HALMOS Károly: Kulcsszavak és jelszavak. In: SZEKERES András (szerk.): *A történetész szerszámosládája*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2002. (*Atelier füzetek*, 3.) 174.

¹³ Reinhart KOSELLECK: i. m. 135.

¹⁴ FOGARASI D. János: *Diákmagyar műszókönyv a magyarhoni törvény- és országudománybul*. Kilian, Pest, 1833.

A „magánzó” a „magánoz”, avagy „elkülönül, magánosan él” jelentésű ige főnevesült melléknévi igeneves formája, ennek megfelelően első jelentése „elkülönülten, magánosan élő”. Ilyen értelmű használata 1784-ig vezethető vissza.¹⁵ A hangalakhoz társuló új jelentés legelőször 1867-ben tűnik fel *A magyar nyelv szótárában*, amelyet Czuczor Gergely és Fogarasi János adott ki. Egyelőre még csak a „magános” főnév szinonimájaként szerepel: „aki csak saját avagy magánügyeivel foglalkozik, és a társadalom közügyeiben, igazgatásában hivatalánál fogva nem vesz részt”.¹⁶ Ebben a szótárban a „magánoz” ige másik alakja a „magánkodik”, így az eredeti jelentést a „magánkodó” szó is átveszi.¹⁷ A „magánzó” hangalakhoz tehát a kiegyezés időszakára két jelentés társult.

A „magánzó” önálló címszóként 1873-ban jelent meg először *A magyar nyelv teljes szótárában*, Ballagi Mór szerkesztésében, immár kizárólag új jelentésével: „aki saját jövedelméből, hivatal nélkül, függetlenül él”. A segédkönyvben még a *magányzó* változatot is föllelhetjük, de már csak rokon értelmű szóként, az új hangalakhoz társítva. Ebben a szótárban is szerepel a „magánkodik” vagy „magánoz” ige, ám eredeti jelentéséhez időközben egy második is társult: „saját jövedelméből, függetlenül él”. A „magánzó” régi jelentésének kopása és új jelentésének megszilárdulása tehát visszahatott arra az ígére is, amelyből régi jelentésében elszármazott.¹⁸

A hangalak és a jelentés kapcsolatának vizsgálata után vegyük szemügyre, milyen változásokon ment keresztül a „magánzó” szó meghatározása. Ehhez a szótárak belső szóhasználatát is segítségül hívjuk, vagyis megnézzük, hogy a szómagyarazatok kulcsszavai milyen jelentésben szerepelnek az adott irodalomban (ezért nevezzük „sűrű értelmezésnek” a módszert).

A Czuczor–Fogarasi-féle szótár meghatározása szerint a „magános” vagy a „magánzó” a társadalom közügyeiben és igazgatásában hivatalánál fogva nem vesz részt. A szótár belső definíciója szerint a „hivatal” szó nemcsak a közhivatalokat és köztisztviselőket öleli fel, hanem a magánhivatalokat és valamennyi hivatást is.¹⁹ A saját, avagy magánügyekkel

¹⁵ BENKŐ Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 812.

¹⁶ CZUCZOR Gergely–FOGARASI János (szerk.): *A magyar nyelv szótára*. IV. k. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, k. n., h. n., 1867. 30. (A továbbiakban: CZUCZOR Gergely–FOGARASI János.)

¹⁷ Uo. 29.

¹⁸ BALLAGI Mór (szerk.): *A magyar nyelv teljes szótára*. I. k. Franklin Társulat, Budapest, 1873. 208. (A továbbiakban: BALLAGI Mór.)

¹⁹ Lásd „hivatal” címszó. CZUCZOR Gergely–FOGARASI János. Arcanum DVD könyvtár VI.

való foglalkozásba azonban mindaz a (hasznot hajtó) tevékenység is beletartozhat, amellyel egy magánember önmagát, a maga jogát, vagyonát gyarapítja.²⁰ A Ballagi-féle szótár már szabatosabban fogalmaz. A jövedelem ugyanis nem más, mint hivatal, ipar, kereskedés által nyert, jószág után húzott pénz vagy más értékbeli haszon.²¹ Ebből a körből a „magánzó” szó értelmezése ugyebár kizárja a hivatalt, avagy a hivatásokat, valamint az államnál, testületeknél, uraságnál elfoglalt állást, ahol az illető nem kézi, hanem szellemi munkával, írással, számolással stb. foglalkozik, vagy valamire felügyel.²² Az illető tehát lehet kereskedő, iparos vagy földbirtokos, ha képes biztosítani függetlenségét, vagyis önállóságát, és megélhetése senki más hatalmától nem függ.²³ A Pallas által 1885-ben kiadott *Magyar lexikon* szinte szóról szóra követi a Ballagi-féle meghatározást: a magánzó „oly személy, a ki saját jövedelméből hivatal nélkül függetlenül él”. A hivatal és a jövedelem szavak tartalmát is hasonlóképp adja meg.²⁴

Az 1893 és 1896 között megjelent *Pallas nagy lexikona* szerint magánzó „az, aki nyilvános hivatalt nem tölt be, s tőkéből él”. A „nyilvános hivatal” megjelölés ismételten csak a közszférában történő tevékenységet zárja ki, a „tőkéből él” kifejezés azonban nívum. Ballagi is nyilvántartja a „tőke” szót „kamatozó pénzüsszeg” értelemben,²⁵ ám a magánzók esetében mégis megmarad a „saját jövedelméből él” passzusnál. A *Pallas* ugyanakkor világos jelentéshálóba rendezi a „tőke” és a „jövedelem” fogalmát. A tőke (közgazdasági értelemben kereseti célú javak, hétköznapiban pedig későbbi termelés vagy fogyasztás céljára szolgáló pénz) egyik legfontosabb feltétele a szükségleteket meghaladó jövedelem,²⁶ másrészt a tőke kamat formájában maga is termelhet jövedelmet.²⁷

A *Révai nagy lexikonának* 1915-ben megjelent kötete szerint a magánzónak „hivatásszerű foglalkozása nincs, tőkéből él”.²⁸ Ez a meghatározás

²⁰ Lásd „magánügy” címszó. CZUCZOR Gergely–FOGARASI János.

²¹ Lásd „jövedelem” címszó. BALLAGI Mór. I. k. Nap Kiadó, Budapest, 1998. 650.

²² Lásd „hivatal” címszó. Uo. 575.

²³ Lásd „független” címszó. Uo. 437.

²⁴ Lásd „hivatal”, „jövedelem” és „magánzó” címszavakat. (IX. k. 166., 619. XI. k. 563.) SOMOGYI Ede (szerk.): *Magyar lexikon: az egyetemes ismeretek enciklopédiája*. 2. kiadás. Pallas, Budapest, 1879–1885.

²⁵ Lásd „tőke” címszó. BALLAGI Mór. II. k. 655.

²⁶ Lásd „tőke” címszó. *A Pallas nagy lexikona*. (A továbbiakban: *Pallas*.) Magyar Elektronikus Könyvtár, HTML változat. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html> – 2010.06.23.

²⁷ Lásd „jövedelem” címszó. *Pallas*.

²⁸ Lásd „magánzó” címszó. *Révai nagy lexikona: Az ismeretek enciklopédiája*. DVD ROM. Digitalmedia Hungary, 2007.

nem a nyilvános hivatalt, hanem a hivatásszerű foglalkozást tagadja. Hasonló, „hivatásszerű tevékenység”²⁹ kifejezéssel találkozhatunk a hivatal szó magyarázatánál a *Magyar lexikonban* és a *Pallasban* is. Ez utóbbinak a szerzője a „foglalkozás” szócikkben még nem szól kereső foglalkozásról, csak a szó általános jelentését taglalja.³⁰ A foglalkozással mint pénzkereső munkával a „statisztika” címszó alatt találkozhatunk: a statisztika feladatai közé tartozik az embertömegek összeírása és a lakosságnak nemek, kor, vallás vagy foglalkozás szerint különböző csoportokba foglalása.³¹ A hivatásszerű tevékenység ugyanakkor a munka egy magasabb dimenziójának jelölésére szolgál, amikor az ember túl azon, hogy tudatos tevékenység eredményeként gazdasági hasznot és értéket termel, erkölcsi életcélokat is megvalósít. A Révai-féle átirat azonban a tevékenységet foglalkozásra cseréli a „magánzó” szó leírására használt szókapcsolatban, ugyanakkor érintetlenül hagyja azt a munka címszó alatt, ahogy az egész szócikket is változatlanul veszi át a *Pallasból*.³² *Révai nagy lexikona* ugyanakkor már mint pénzkereső munkát is nyilvántartja a foglalkozást, igaz, csak a „foglalkozási statisztika” szócikkben: a foglalkozás (vagy hivatal) statisztikai értelemben az egyénnek olyan munkaághoz való tartozása, amely keresetet biztosít.³³ A „foglalkozás” címszó alatt a *Révai* egyébként szintén ugyanazt tárgyalja, mint az elődje.³⁴

A Balassa József szerkesztésében 1940-ben kiadott *A magyar nyelv szótára* szerint a magánzó „foglalkozás nélkül, vagyonából élő személy”.³⁵ Ebben a szókincstárban tehát a „hivatásszerű” jelző elhagyásával a foglalkozás már önmagában szerepelt, ezen túl pedig önálló címszóként is megjelent – rendszeres munka, hivatal, elfoglaltság értelemben.³⁶ A *Pallas* belső szóhasználatában már érzékelhető változás tehát a Révai lexikonban, illetve a Balassa-féle szótárban teljesedett ki: a *foglalkozás* apránként magába olvasztotta a „hivatal” és a „hivatal” kifejezést (ez utóbbiak már korábban összekapcsolódtak), ezáltal a magánzóság már semmiféle kereső tevékenységgel nem fért össze. Ezzel párhuzamosan

²⁹ Lásd „hivatal” címszó. *Pallas*.

³⁰ Az egészséges emberben kiskorától fogva él a cselekvési ösztön, a tett utáni vágy, amely a pusztításban nyilvánul meg addig, amíg nevelői az életkorának megfelelő foglalkoztatással a megfelelő irányba terelik. Lásd „foglalkozás” címszó. *Pallas*.

³¹ Lásd „statisztika” címszó. *Pallas*.

³² Lásd „munka” címszó. *Pallas*, illetve *Révai nagy lexikona*.

³³ Lásd „foglalkozási statisztika” címszó. *Révai*.

³⁴ Lásd „foglalkozás” címszó. *Révai*.

³⁵ Lásd „magánzó” címszó. Dr. BALASSA József (szerk.): *A magyar nyelv szótára*. II. k. Grill Károly, Budapest, 1940. 29.

³⁶ Lásd „foglalkozás” címszó. Uo. I. k. 230.

változást figyelhetünk meg a magánzó megélhetési forrásának megjelenésében is: eleinte jövedelméből, majd tőkéből, végül vagyonából él. A „tőkéből él” kitétel mindenképp nagyobb vagyont sejtet, mint a „saját jövedelméből él” kifejezés, hiszen a jövedelem sokkal inkább konkrét tevékenységhez kötött bevételi forrást jelent, míg a tőke képzete alapjában a már megtermelt javakhoz és pénzhez kötődik. A vagyonnak a Balassa-féle szótárban elsősorban a birtok és a tulajdon a szinonimája,³⁷ ugyanakkor az összegyűjtött és félretett vagyon maga a tőke.³⁸ Mindazonáltal a „vayon” szó kevésbé kötődik a termeléshez, mint a tőke, sokkal inkább állandósult anyagi jólétre utal.

A tizenkilencedik század közepén és a kiegyezés után a magánzót csak a közhivataloktól határolták el az egyes szómagyarázatok; egyéb – kereskedéshez, iparhoz vagy (föld)birtokhoz kapcsolódó – tevékenységből származhatott jövedelme, ha abból önállóan megélt. Az 1890-es évektől kezdődően viszont, a dualizmus utolsó évtizedeiben és a Horthy-korszakban, a magánzó „hivatalos” jelentésének apró módosulásain keresztül egyértelműen egy vagyonos egzisztencia képe bontakozik ki, amelynek tulajdonosának nincs szüksége arra, hogy bármilyen keresőtevékenységet folytasson.

A *magyar nyelv értelmező szótárának* első, 1962-es kiadásában már az alábbi olvasatot találjuk: „foglalkozás nélküli, vagyonából vagy alkalmi, közelebbről meg nem határozható jövedelmekből élő személy”. A szótár „foglalkozás” címszava alatt külön passzus értelmezte a foglalkozás nélküli személyt, akinek ismérve, hogy nincs állandó jellegű, rendszeres munkája, nem alkalmazott. A jövedelem szocialista olvasata pedig a következő volt: általában bármely forrásból származó bevétel, amelyre valamely személy vagy csoport szert tesz. A régies, hivatalos szónak minősített „magánzó” kifejezésre azonban sokkal inkább a jövedelem kapitalista viszonyokra vetített jelentését vonatkoztathatjuk, vagyis a nem alkalmazotti viszonyból, nem állandó fizetésből, hanem vállalkozásból vagy valamely hasznot hajtó tulajdonból, tőkéből, birtokból vagy jogból különösebb *munka nélkül* származó bevétel, nyereség.³⁹ Az *Idegen szavak és kifejezések szótára* a rendszeres munka hiányának, illetve a munka nélkül szerzett jövedelemnek az ódiúmat a korabeli rendszerre még jellemzőbb szóhasználatlal fejezte ki. A *privatier* „magánzó; pénzéből, jövedelméből élő, *nem dolgozó* személy”. A *privati-*

³⁷ Lásd „vayon” címszó. Uo. II. k. 345.

³⁸ Lásd „tőke” címszó. Uo. II. k. 311.

³⁹ Lásd „foglalkozás”, „jövedelem”, „magánzó” címszavak. *A magyar nyelv értelmező szótára*. IV. k. Szerk.: BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László vezetésével az MTA, Nyelvtudományi Intézet. Akadémiai Kiadó, 1959–62. 898. I–VII. k. Arcanum DVD Könyvtár VI.

zál jelentése pedig „magánéletet folytat, *nem dolgozik*, magánzóként él”.⁴⁰

A *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározása 1972-ben új elemmel bővítette a magánzó jelentését: „foglalkozás nélkül, vagyonából, alkalmi jövedelemből vagy támogatásból élő személy”.⁴¹ A magánzó egzisztenciáját tehát, amelyben korábban olyannyira dominált a függetlenség, már támogatásból is eredeztethetőnek tételezte.⁴² A *Magyar Larousse* 1992-ben szó szerint átvette ezt az értelmezést, egyúttal pedig már temette a fogalmat, mert mint a szócikkben olvashatjuk: a kifejezés „kiveszőben és elavulóban” van.⁴³

Bár a szó valóban hiányzik a szocialista korszak, illetőleg a rendszerváltás utáni idők „nagy” lexikonjaiból (*Új magyar lexikon*, *Magyar nagylexikon*), korántsem tűnt el nyomtalanul napjaink írásban rögzített szókincséből. Bakos szótárának 1994-es kiadása például csak elhagyta a „nem dolgozik” és a „nem dolgozó” kifejezéseket, de a címszavakról nem mondott le. A „privatier” meghatározása: magánzó, „vagyonából élő személy”, a „privatizál” pedig „magánzóként vagyonából él” lett, de már csak másodlagos jelentésként, hiszen tudjuk, hogy a fogalom *magánosít* értelemben minő karriert futott be az elmúlt évtizedekben.⁴⁴ Bartos Tibor sajátos, 2002-ben megjelent *Magyar szótára*, vagyis inkább „asszociációs” szókincstára olyan szavakkal hozta összefüggésbe a magánzót (például szabadúszó, szabadfoglalkozású), amelyekben ismétetlen az önállóság, nem pedig a munka- vagy foglalkozásnélküliség, csupán az állandó alkalmazás hiánya dominál.⁴⁵ Sárközi Máttyás 2005-ben *Mit is jelent?* címmel kiadott szótára ugyanakkor a főcsoport mentén maradt a magánzó meghatározásában: „foglalkozás nélküli, magánvagyonból, munka nélkül szerzett jövedelemből élő”.⁴⁶

A tizenkilencedik század elején a „magánzó” fogalom a latin *privatus* és a német *privatier* szavak értelmében magánembert jelentett, aki a tár-

⁴⁰ Lásd „privatier”, „privatizál” címszó, BAKOS Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 682. (Kiemelés tőlem. – Gy. E.)

⁴¹ JUHÁSZ József, et al. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 878.

⁴² Itt jegyezzük meg, hogy az 1970-ben megjelent magyar történeti-etimológiai szótárban olvasható meghatározás is anakronizmus, hiszen az „alkalmi jövedelmekből élő” passzus a szocialista olvasatot idézi, ami nem feleltethető meg a fogalom tizenkilencedik század eleji jelentésének.

⁴³ Lásd „magánzó” címszó. RUZSICZKY Éva–SZÁVAI János (főszerk.): *Magyar Larousse. Enciklopedikus szótár*. II. k. Akadémiai, Budapest, 1992. 757.

⁴⁴ Lásd „privatier” és „privatizál” címszavak, BAKOS Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai, Budapest, 1994. 627.

⁴⁵ Lásd „Semmi köze hozzá”, „Állás”, „Egyéni”, „Egy” szókörök. BARTOS Tibor: *Magyar szótár. Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára*. Corvina, Budapest, 2002. 49., 71., 228., 248.

⁴⁶ Lásd „magánzó” címszó. SÁRKÖZI Máttyás: *Mit is jelent?* Osiris, Budapest, 2005. 377.

szadalom közügyeiben és igazgatásában nem vesz részt. A magyar nyelvi szótárak szerint a kiegyezés körüli időszakban a „magánzó” ismérve már az is, hogy (földbirtokából, ipari vagy kereskedelmi tevékenységből származó jövedelméből) képes önállóan eltartani magát. Az 1890-es évektől viszont egyre inkább vagyonos egzisztenciát jelentett, akinek nem volt szüksége kereső tevékenységre. A szocializmus alatt pedig alkalmi, közelebbről meg nem határozható jövedelmekből, támogatásokból élő személyként definiálták, aki nem dolgozik. A továbbiakban az előző századforduló körül kikristályosodó jelentést fogjuk klasszikusnak tekinteni. A foglalkozásnév meghatározása a szótár- és a lexikonirodalomban tulajdonképpen a polgári korszak végéig nem tartalmazott értékítéletet, míg a szocialista olvasatban egyértelműen pejoratív színezetet vett föl. Vajon ez a vagyonosként és foglalkozás nélküliként definiált egzisztencia csak a kommunista eszmék térnyerésével vált szalonképtelenné? A polgári és a szocialista társadalom egyik legmélyebben gyökerező különbsége – elméletileg – a magántulajdonhoz fűződő viszony: a szocialista rendszerben „hivatalból” nem lehetett respektálni a magánvagyonból élő elemeket, így e tekintetben természetesen nem kérdőjelezhető meg a cezúra. Ám ha a jelentés nivellálódásának miérettjeit firtatjuk, egy másik körülményt, a foglalkozás nélküliség megítélésének változásait is nyomon kell követnünk.

A fogalom helye és jelentése a foglalkozási statisztikában

A tizenkilencedik–huszadik század fordulóján, éppen akkor, amikor a „magánzó” szó jelentésében a foglalkozás nélküliség kezdett meghatározó elemmé válni, a fogalom kiemelt alkalmazási területévé lépett elő a foglalkozási statisztika. Érdeemes tehát szemügyre vennünk a népszámlálások és a közoktatásügyi statisztikák fogalomhasználatát.

Az osztrák statisztika a neoabszolutizmus időszakában lebonyolított két korai polgári népszámlálás (1850 és 1857) alkalmával kezdte meg az osztályozási rendszer reformját, mivel a felvilágosult abszolutizmus korábban alkalmazott rendi klasszifikációja már nem volt alkalmas a polgári társadalom leírására. Ezekben az években hozták létre az egyén polgári jogi helyzetének, polgári állásának megfelelő besorolási rend alapjait.⁴⁷ 1851-ben, az osztrák örökös tartományokkal ellentétben,

⁴⁷ Erről részletesen lásd Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. *Statisztikai Szemle*, 1987/1. 62–86.

Magyarországon még nem vizsgálták a foglalkozási összetételt, feltehetőleg azért, mert a polgári keresetnemek feltérképezése – mint az osztrák központosító szándék megnyilvánulása – elutasításra talált.⁴⁸ Igaz ugyan, hogy a „magánzó” mint nevesített kategória csak 1890 és 1930 között szerepelt a népszámlálások foglalkozásstatisztikai csoportjai között, ám ha abból indulunk ki, hogy a fogalom már 1833-ban létezett, nem haszontalan megvizsgálunk, vajon a korábbi népszámlálások besorolási rendjében van-e valamiféle előzménye a magánzók szótárak és lexikonok meghatározásai alapján azonosított csoportjának. A fogalom 1890 előtti jelentését úgy foglalthatnánk össze, hogy önálló egzisztencia, aki önállóságát nem közhivataltól, hanem földbirtokból, ipari vagy kereskedelmi tevékenységből nyeri.

Az 1857-es népszámlálás foglalkozási statisztikája még nem kizárólag a foglalkozás szerinti besorolásra épült, osztályozási rendszere a *Foglalkozás, kereset és megélhetési forrás szerint* címet viseli.⁴⁹ Az egymás mellé rendezett rovatokból megélhetési forrás szerint három halmaz különíthető el. Az egyház és az állam „alkalmazásában” lévők és a szabadfoglalkozásokat űzők csoportját követi a *tulajdonosok* sora. Köztük találjuk a földbirtokosokat, a ház- és járadéktulajdonosokat, a gyárosokat és kézműveseket, a kereskedőket. A sort a segéd- vagy szolgámmunkát végzők zárják.⁵⁰ A megélhetési forrás szerinti besorolás átmeneti megoldásnak bizonyult: a rendi osztályozással már nem lehetett leírni a népességet, ugyanakkor a társadalom foglalkoztatottsága és a munkamegosztás még gyerekcipőben járt. A korabeli jelentés alapján a magánzókat a tulajdonosok között lehetne elhelyezni, mert ebben a csoportban találhatók a földbirtokból, az iparból és a kereskedelemből élő önállók. Nézzük meg tehát, hogyan alakul ezek sorsa a további népszámlálások foglalkozási nomenklatúrájában.

Az ugyancsak 1857-ben, Pesten végzett népszámlálás alkalmával már *Az egyes foglalkozási ágak* adják a kategóriákat. Az „értelmi keresetűek” csoportja kimarad a sorból, vagyis az úgynevezett hivatásokra (közhivatalok és szabadfoglalkozások) még nem használták a „foglalkozás” kifejezést.⁵¹ A földbirtokból, iparból vagy kereskedelemből élő

⁴⁸ Uo. 76.

⁴⁹ Idézi: GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2., javított kiadás. Osiris, Budapest, 2003. 71–72.

⁵⁰ TÓTH Zoltán: i. m. 64.

⁵¹ Az 1890. évi népszámlálás nomenklatúrájában konkrétan megjelölték, mely területeken dolgozókat tekintik hivatásbelieknek: az összes köztisztviselő, az írnokok és a díjnokok (törvényhozás, közigazgatás), a tanárok és a tanítók (tanügy), a lelkészek, a szerzetesek és az apácák (egyházi szolgálat), az orvosok és a szülésznők,

önállókat mind a maguk ágazatához sorolták. A lista végére került egy *Önálló kereset vagy foglalkozás nélküliek* elnevezésű rovat; itt már a saját pénzükből élőket is nyilvántartják ugyanabban a rovatban, mint a gyámlólásból élőket és a tanulókat.⁵² A tulajdonosok képzeletbeli csoportját tehát megbontották aszerint, hogy megélhetésük valamely foglalkozási ághoz kötődik-e vagy egyszerűen csak a vagyonukhoz. A korábbi népszámlálásokkal összevetve szembeötlő a tulajdonosok kategóriájának körvonalazódása, az 1857-es nómenklatúrákat vizsgálva azonban látható, hogy ennek a csoportnak az értelmezése és a besorolása még korántsem bizonyult tartósnak.

Az 1869-es népszámlálás, amelyet már a Magyar Statisztikai Hivatal hajtott végre, nagyjából a pesti népszámlálás logikája mentén haladt: az egyre finomabbá váló kategóriarendszerben (*Hivatás, foglalkozás szerinti csoportosítás*) az őstermelési ágazatban tüntették föl a földbirtokosokat, az önálló vállalkozókat pedig az iparban és a kereskedelemben. A sort ezúttal is a *Bizonyos foglalkozás nélküli egyének* csoportja zárja, ám a járadék- és a háztulajdonosok egy korábbi főcsoportba kerültek *Birtok* elnevezés alatt. Ez a csoport rögtön az ágazati bontást követi.⁵³ A háztulajdonosok mellett itt vannak a tőkepénzüik jövedelméből élők.⁵⁴ A valamiféle foglalkozási ághoz nem szorosan kötődő tulajdonosok elkülönítésének gyakorlata tehát megszilárdult, ugyanakkor egyfajta átmenetet képviselt a foglalkozási ágazatok és a foglalkozás nélküliek csoportja között. A bő egy évtizeddel korábbi országos adatgyűjtéshez képest ennek a csoportnak a nómenklatúra vége felé rögzítése már jelezte, hogy a foglalkozásstatisztika elsősorban nem a tulajdonviszonyok, hanem az ágazati besorolás mentén kívánja osztályozni a népességet. A rendszeralkotók azonban egyelőre mégsem a perifériára (vagyis a foglalkozás nélküliek közé), hanem csak a félperifériára helyezték a vagyonukból élőket. Mivel a „magánzó” fogalmának jelentésváltozása ebbe az irányba mutat, a tulajdonosok egykori halmazának felbomlása után ezt a csoportot követjük nyomon.

Az 1880. évi népszámláláskor a *Birtok* rovatot a *Foglalkozási főcsoportok, csoportok* között már *Szerzeményből élők* elnevezéssel látjuk

a kórházak igazgatási és kezelési személyzete, a gyógyszerészek (közegészségügy), az ügyvédek (igazságszolgáltatás), a mérnökök, a művészek és a színészek (tudományos és egyéb közérdekű intézetek, irodalom és művészet). *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990*. II. k. KSH, Budapest, 1992. 149.

⁵² TÓTH Zoltán: i. m. 64.

⁵³ *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990*. II. k. KSH, Budapest, 1992. 147.

⁵⁴ Lásd „járadék” címszó. BALLAGI Mór. I. k. 636.

viszont. A közelebről meg nem határozott „jövedelmükből élők” mellett a nyugdíjasokat és az alamizsnából élőket is ide sorolták. Az anyagilag független egzisztenciák tehát közös csoportba kerültek azokkal, akiket az állam vagy magánemberek láttak el rendszeres keresménnyel, támogatással.⁵⁵ Az alamizsnából élők egy évtizeddel később kikerülnek a csoportból, de a nyugdíjasokat a következő öt népszámlálás alkalmával sem választják le az „önfenntartókról”. Az 1890-es kimutatások foglalkozási főcsoportjai és csoportjai között már *Járadékból élők* néven szerepel a birtokosok egykori rovata. Immár részletesen is megadták, kiket sorolnak ide: a tőkéseket, a nyugdíjasokat, a házbirtokosokat, a tulajdonképpeni életjáradékosokat és – először kiemelve – a magánzókat is.⁵⁶ 1900-ban elhagyták az összefoglaló elnevezést, így jött létre a *Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok és magánzók* gyűjtőcsoport, a részletezésből pedig kiderül, hogy a nevezettek kivül még a házbirtokosok is ide tartoztak.⁵⁷ Az 1910., 1920. és az 1930. évi népszámlálások ugyanúgy csoportosították a foglalkozásokat, mint az 1900-as. A főcsoportok beosztása és sorrendje változatlan maradt, csupán a gyűjtőcsoport elnevezésébe kerültek be a házbirtokosok,⁵⁸ de a hadisegélyt és a rokkantsági díjat élvezőket, valamint az eltartásosokat⁵⁹ is ide számították a részletes felsorolás szerint.⁶⁰

Ennek a csoportnak a tagjait – tőkepénzes, életjáradékos, házbirtokos, eltartásos – elnézve, joggal merülhet fel bennünk a kérdés: kiket kellene a „magánzó” elnevezés mögé képzelnünk. A fogalom klasszikus értelmezése valamennyi csoportra illene. Kérdésünkre kivételesen közvetlen választ kapunk az 1900-as népszámlálás foglalkozási névjegyzékéből, ahol a „magánzó” jelentését a következőképp határozták meg: „volt iparosok és kereskedők, akik megtakarított vagyonukból élnek;

⁵⁵ *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990.* II. k. 148.

⁵⁶ Uo. 151.

⁵⁷ Uo. 156–167.

⁵⁸ A házbirtokos meghatározása a foglalkozási névjegyzékben: „oly egyének, akik csak háztulajdonuk jövedelméből tartják fenn magukat, továbbá olyanok, akik több öröklakás tulajdonosai és ezeknek a bérjöveldelméből élnek”. (A magyar korona országainak 1930. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 94. k. KSH, Budapest. 16*.)

⁵⁹ Az eltartásosok (vagy ellátásosok, kintartásosok) meghatározása a foglalkozási névjegyzékben: „oly egyének a kik ingatlanukat holtig való eltartás kikötése mellett átengedték”. (A magyar korona országainak 1910. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 52. k. KSH, Budapest. 16*) Az eltartásosok egyébiránt az 1900-as névjegyzékben még mint ellátásosok és kintartásosok az életjáradékosok között szerepeltek. (A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 9. k. KSH, Budapest. 15*.)

⁶⁰ *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990.* II. k. KSH, Budapest, 1992. 162–163.

kereső foglalkozású egyének, kik ideiglenesen foglalkozás nélkül vannak, s saját tőkéjükből élnek”.⁶¹ A fogalom ilyen értelmzése a kifejezés használatának egész időtartama alatt, vagyis 1930-ig változatlan maradt a foglalkozási névjegyzékekben. A „statisztikai értelemben vett” magánzót tehát nem lehet egyszerűen úgy leírni, mint aki vagyonából él, mert a kereső foglalkozás is szorosan hozzátartozott a jelentéséhez, pontosabban mindkét jelentéséhez. A fenti definíció értelmében ugyanis két esetben lehet magánzó valaki: ha iparosként vagy kereskedőként akkora vagyont halmozott fel, amelyből élete végéig megél, illetve amennyiben ideiglenesen nincs kereső foglalkozása, mert úgy is meg tud élni, ha egy darabig nem dolgozik. Az tehát, ami megkülönböztette őket az összes többi vagyonostól (és közelítette a nyugdíjasokhoz), és kiemelendőtette csoportjukat a foglalkozásstatisztikában, hogy csak pillanatnyilag éltek a vagyonukból, volt vagy később lett kereső foglalkozásuk.⁶²

Az 1880. évi népszámlálás óta először 1941-ben bontották szét a *Nyugdíjasok, társadalombiztosítási járadékot élvezők* és a *Tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok* csoportját. A részletezés szerint az eltartásosok is ez utóbbiba tartoztak, a magánzó elnevezéssel ellenben már nem találkozunk.⁶³ Arról, hogy miért nem, az országgyűlés elé terjesztett miniszterelnöki jelentés árulkodik a Statisztikai Hivatal 1929/30. évi munkatervéről, amely ugyan a közoktatási statisztikára vonatkozott, de jelezte, milyen probléma lehet a kategóriával: „Magánzó kifejezés nem elegendő! Helyette: tőkepénzes, járadékos, háztulajdonos, stb. használandó.”⁶⁴ Hiába jelentett tehát a magánzóság külön minőséget a vagyonukból élők között a statisztikai szóhasználatban, a fogalom mégiscsak „elfedte” a vagyon természetét, ennek következtében pedig bizonytalanná vált a jelentése.

Közelebbi képet akkor kaphatunk arról, miért vált nemkívánatossá a *magánzó* kategória az iskolastatisztikában, ha egy konkrét oktatási

⁶¹ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. k. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 9. kötet. KSH, Budapest. 15.*

⁶² További párhuzamok a nyugdíjas és a magánzó lét között: „1944-ben valamely képviselő állításával szemben Magyarországon 44 százalék volt biztosított – arra való tekintettel, hogy nagyon sok tulajdonos volt, magánzó, mezőgazdasági és egyéb tulajdonos; akinek nem volt szüksége nyugdíjra, nem fizette be, de a tőkejövédelme nem a társadalombiztosításban, hanem a saját jogán megvolt.” (*Országgyűlési Napló*. Dr. Kis Gyula József felszólalása 1996. 05. 08.) „Angliában a viktoriánus korszakban a polgár tipikus pályaképe: a gyarmati hivatalnok vagy tiszt nyugdíjaztatja magát, és hivatalnokki végkielégítését befekteti. Továbbiakban ebből él mint járadékos magánzó. Az angol polgári szerep a magánzó szerep.” (Úr és polgár. *Népszava*, 1998. június 6.)

⁶³ *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990*. II. k. 172–173.

⁶⁴ *Országgyűlési dokumentumok. Felsőházi Irományok*. 1927. XIII. k. 232. (438. szám)

intézmény, jelen esetben a Mezőtúri Református Fiúgimnázium⁶⁵ forrásanyagában vizsgáljuk meg a fogalom használatát. Ezáltal ugyanis lehetőségünk nyílik az egyénekről vezetett nyilvántartás és az összesítő statisztikai kimutatás egybevetésére. A tanulók szüleinek foglalkozására vonatkozó adatok az iskolai anyakönyvekben lelhetők fel az *eltartó állapot*, *polgári állása* vagy *foglalkozása* elnevezésű rovatban,⁶⁶ az összesítések pedig a vonatkozó iskolai értesítők⁶⁷ foglalkozásstatisztikai részében találhatóak. 1858-tól állnak rendelkezésünkre anyakönyv jellegű források. Ezeket átböngészve élesen elhatárolódik egymástól két bejegyzési gyakorlat. 1866-os felbukkanásától kezdve a „magánzó” (magányzó) megnevezés csak elvétve jelenik meg. Egészen pontosan egy írnok (1868), egy fogorvos (1870) és egy postamester (1875) válik egy-egy félvre magánzóvá. Ennek ismeretében tovább pontosíthatjuk a fogalom statisztikai jelentésével kapcsolatos elképzeléseinket: egyrészt az 1900-as meghatározás e szerint évtizedekkel korábbra nyúlik vissza, másrészt a magánzó ideiglenesen felfüggesztett kereső foglalkozása akár hivatal, hivatás is lehetett.

Az 1880-as évek közepétől már volt olyan apa, akit tartósan magánzóként tüntettek fel. A szülők polgári állásának meghatározása ebben az időszakban egyébként egyet jelentett az apa pozíciójának meghatározásával. Ha a diákot özvegy anyja egyedül nevelte, a rovatban csak annyit szerepelt, hogy „árva”. Az 1880-as évektől kezdve került be a matrikulába az anya asszonyneve is az özvegyiség, esetleg a férj foglalkozásának megjelölésével. Eleinte legfeljebb a földműves és a gazdálkodó megnevezéseket használták az özvegy anyák polgári állapotának jelölésére, majd kismértékben a magánzó is megjelent a „kétnemű” foglalkozásnevek között.

A gimnázium nyomtatott értesítőiben a statisztikai kimutatás csak 1908-tól terjedt ki a szülők polgári állására. A *magánzó* kategória pozíciója az iskolai kimutatásokban is követte a népszámlálások foglalkozási nomenklatúrájának rendjét. Azokat tartalmazta, akik kiszorultak a földbirtokos, hivatalnok, kereskedő, gazdálkodó és iparos csoportokból. Eleinte a nyugdíjasokkal és a tőkepénz-jövedelmükből élőkkel alkotott egy csoportot, majd az 1910-es évek elején – a népszámlálás gyakorlatával ellentétesen – a nyugdíjasokat teljesen elkülönítették a tőkés, járadékosok, háztulajdonosok csoportjától. Ezzel párhuzamosan a magánzók mellé kerültek az eltartásosok.

A bejegyzések és a statisztikai összesítések egybevetésekor kirajzolódik, hogy a tőkés és a nyugdíjasok elkülönítésével és az eltartásosok

⁶⁶ A Mezőtúri Református Gimnázium anyakönyvei 1858–1934. JNSzML VIII/56/e.

⁶⁷ A Mezőtúri Református Gimnázium értesítői, 1908–1946.

bevonásával az apák voltaképpen kikerültek a magánzók csoportjából, a férjük után járó nyugdíjból élő nőket viszont elkezdtek ebbe a gyűjtőkategóriába sorolni, ami visszahatott az anyakönyvben bejegyzett polgári állásukra. Az 1910-es évek elején a foglalkozás nélküli, nyugdíjjal nem rendelkező özvegyasszonyok esetében ez a rovat többnyire még kitöltetlen, de az évtized végére az özvegyek magánzó, eltartásos statisztikai csoportba való besorolása ebben az esetben is áttevődött személyes státusuk megjelölésére. Ez a két világháború között is jellemző. Miután a statisztikusok a közoktatásügyi kimutatásokban 1930-tól megszüntették a „magánzó” kategóriát, a fogalom anyakönyvi használatának sorsa is megpecsételődött: a megnevezés kisvártatva kikopott a bejegyzésekből, a korábban ide soroltakat pedig az *egyéb (foglalkozások)* kategória szívta föl a statisztikai kimutatásokban.

A Mezőtúri Református Gimnáziumban tehát az anyakönyvi és statisztikai összesítés „magánzó” kategóriája mögött csak a tizenkilencedik század második felében és a századforduló környékén találhatunk nagyobb gyakorisággal kereső foglalkozás nélküli, saját jövedelméből, tőkéjéből vagy vagyonából élő apát, az 1910-es években már az özvegy anyák „térhódításával” kell számolnunk. A „magánzó” kategória tehát az iskolastatisztikában helyet biztosított a foglalkozással és férjjel nem rendelkező nőknek, „nem rendeltetésszerű használata” viszont presztízsvesztéséget jelentett magának a magánzói státusnak. Egyrészt elnöiesedett, másrészt még telítettebb, ha úgy tetszik, zavarosabb lett ennek a fedőnévszerű fogalomnak a jelentése: immár nemcsak a vagyon természetete felől hagyott kétségeket, hanem egészen más minőséget kezdett jelölni, mint amit az összeírások atyjai megálmodtak. Nem csoda, ha az illetékesek ezek után inkább szabadulni akartak a kifejezéstől.

A közoktatásügyi kitérő után következzen az 1949-es népszámlálás: az ágazati főcsoportokat ekkor már az egyéb foglalkozásúaké követte. Az utolsó főcsoportban összevonták a „sereghajtó” rovatokat, és ebbe az olvasztótégelybe kerültek az egykori gyűjtőkategória elemei is. Az *Egyéb tulajdonképpen nem kereső foglalkozások, foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak* rovat első részcsoportjában tehát ismét egymás mellé kerültek a nyugdíjat, társadalombiztosítási járadékot élvezők, valamint az életjáradékos, az eltartásos és egyéb, vagyonukból élő személyek.⁶⁸ A foglalkozás nélküli, vagyonukból élőket tehát az egyéb foglalkozásúak mögé sorolták – oda, ahová hagyományosan olyan

⁶⁸ *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990.* II. k. KSH, Budapest, 1992. 178. (Kiemelés tőlem. – Gy. E.)

kétes hírű szakmák tartoztak, mint a bordélyosé vagy a kéjnőé –, egy rovatba rendezve az állam vagy a magánemberek kegyelemkenyerén élőkkel vagy a letartóztatottakkal.

A klasszikus értelemben vett magánzókat felölelő gyűjtőkategóriából 1930 után kikerült ugyan konkrét megnevezésük, de a vagyonukból élők csoportja a statisztikában csak a kommunista hatalomátvételt követő népszámlálás alkalmával marginalizálódott, akkor került ugyanis a foglalkozás nélküliek táborába, míg a polgári korszak összeírásaiban végig megőrizték a különállásukat.

De mit csinál egy magánzó?

A fogalom köznyelvi jelentése után kutatva időről időre olyan szöveg-helyekre bukkanunk, ahol nyilvánvalóvá válik a kifejezés jelentése körüli bizonytalanság. Rendszerint akkor, amikor valamilyen élethelyzetben valakinek a foglalkozását firtatták.

„Kissé túlzottan izgatott bennünket, hogy osztálytársainknak ki, mi az apja. Hogy miért? Nehéz volna megmagyarázni. Nem vezetett minket gőg a barátkozásban, hiszen kedvencünk egy takarítónő lánya volt... Mégis ez volt az első kérdésünk minden újon jöthöz: – Mi a papád? – ... Ez csak amolyan szokás volt közöttünk. Semmi egyéb. Izgatni a kérdés akkor kezdett, amikor egy Vitkovics Zorka nevű leány azt felelte: magánzó. Magánzó? Nem volt mit kezdenünk ezzel a szóval. Otthoni tapogatózásainkra sem kaptunk kielégítő válaszokat. Magánzó... A halottak szerint vagyonából élő előkelő lény lehet... De Zorka viselkedése után, megesküdtünk volna rá, hogy nem »úri kis lány«. ... Mondom, a negyedik felsőbe jártunk... Már tudtuk, hogy ki való hozzánk, és ki nem. Már tudtuk, hogy kivel fogunk »azután« is barátkozni. Zorkával nem, ezzel tisztában voltunk. Mégis kísértésbe estünk egyszer, ne hívjuk-e közénk. Ez akkor volt, amikor egy tízpercben büszkén elmesélte, hogy az apja hivatalos ügyben kintjárt a gróféknál. Hivatalos ügyben? És magánzó? Micsoda hivatalos ügye lehet egy magánzónak? De a grófi látogatás imponált mégis... A mi apáink: bírák, tanárok, mérnökök, ügyvédek, nem voltak bejáratosak a grófi házba.”⁶⁹ Az 1928-ban megjelent elbeszélés alapjául szolgáló eredeti történet 1900 körülre tehető. Úgy tűnik, a szülők foglalkozása nemcsak az iskolát, a hatóságot, ha-

⁶⁹ BECZÁSSY Judit: A magánzó lánya. *Magyar Lányok*, (1928.) 520–522.

nem magukat a diákokat is érdekelte, és az elvárható válaszok között nem szerepelt a „magánzó” kifejezés. A vagyontól élő, előkelő, hivatal nélküli egzisztencia a gyerekek számára a bírák, tanárok, mérnökök, ügyvédek „úri” csoportjához hasonult. Zorka öltözködése és viselkedése azonban ellentmondott ennek, végül pedig csakugyan kiderült, hogy az apja közönséges patkolókovács. A fogalom szülői olvasata megfelel a korszak szótáraiból és lexikonjaiból kiolvasható klasszikus jelentésnek, a patkolókovács lánya pedig nyilván szerette volna jobb színben feltüntetni származását új osztálytársai előtt. A hazugsággal a „magánzó” jelentésének bizonytalanságát használta ki, és végül csak akkor lepéződött le, amikor fény derült az apja valódi foglalkozására.

Szép Ernő is hasonló helyzetbe került 1905-ben, amikor kimaradt a gimnázium utolsó osztályából, és albérletet keresett: „Egypár nap választott el márciustól; megvártam az elsejét, akkor költöztem a Lázár utcába, a kofferembe minden belefért. A bejelentőlapon nem tudtam, mit írjak foglalkozás gyanánt; azt, hogy költő, nem mertem írni; egy kis fejtörés után azt írtam: magánzó.”⁷⁰ Abbéli igyekezetében pattant ki fejéből az ötlet, hogy jobb színben tüntesse fel magát. Zorka a hazugsága mellé még próbált „finomkodni”, ám Szép Ernőt egyáltalán nem feszélyezte nyilvánvaló szegénysége; talán arra számított, hogy a fővárosban senki sem akarja számon kérni rajta a magánzóságot.

Alig telt el azonban néhány évtized, és a kifejezés sokat veszített a vonzerejéből. Az 1917-ben született Szabó Magda, aki már gyerekként élénken érdeklődött családjá története iránt, így idézte föl nagyapja foglalkozásáról való elmékedéseit a *Régimódi történet* lapjain: „Ha külföldön végezte a műegyetemet, és a Ganz gyárban dolgozott, miért nem mérnökként tevékenykedett, miért lett irodista; de ha az volt, hogy lehetett gazdálkodó; és ha gazdálkodott, miért áll az anyám anyakönyvi kivonatában [1882-ben] az apja foglalkozásául az: magánzó... [1897-ben] apja foglalkozása, amely a gyerekek keresztleveleiben hol magánzó, hol hivatalnok, de legtöbbször földbirtokos, már fűrdőigazgató...”⁷¹ Ezekből a sorokból kiderül, hogy Szabó Magda nem volt tisztában a fogalom statisztikai jelentésével, és furcsállotta, hogy bármiféle korábbi vagy későbbi kereső tevékenység összeférhet ezzel a státussal.

Galsai Pongrác azonban még ennél is tovább megy: „Atyám hivatalos okmányaiban váltig ugyanaz a foglalkozás szerepelt: »magánzó«. Ezt mindig szégyelltem. Amikor az iskolában szüleink mesterségét kérdezték,

⁷⁰ SZÉP Ernő: Natália (II). *Holmi*, 2008/2. 179.

⁷¹ SZABÓ Magda: *Régimódi történet*. Európa, Budapest, 2005. 254.

zavarba jöttem. Tanító, kubikos, mérnök, cégvezető, villamoskalauz. Ezek rendes foglalkozások. A tanító tanít, a mérnök mér, a cégvezető céget vezet, a villamoskalauz villamost kalauzol. De mit csinál egy magánzó? Magánzik? (Én magánzok, te magánzol, ő magánzik... Ezt a tevékenységet még ragozni sem lehet.)”⁷² Az 1930–40-es években felnövő Galsai számára tehát kifejezetten zavarba ejtő volt, hogy az édesapja magánzó.

Akkoriban már a tollforgatók sem kapkodtak e talányos foglalkozásnévért, legalábbis ez derül ki Ottlik Géza és az anyakönyvvezető között 1939-ben lefolyt párbeszédéből: „– Foglalkozása? – Író. – Ezt gyorsan mondom, szeretnék túlesni rajta. Aligha el nem pirultam. Készültem a kérdésre, félttem is tőle. De mit mondhatnék egyebet? Egyetemi hallgató, ezt már nemigen használhatom. Magánzó? Ez igen ostoba. Talán elcsúszik a dolog így is. De nem. Baj lesz belőle, amint sejtettem... Azt kellett volna mondanom, hogy állástalan diplomás vagyok, vagy munka nélküli tanár. Vagy mégis hogy magánzó vagy újságíró. De nem mertem hazudni, mert nem léptem be sem az állástalan diplomások, sem a munka nélküli keresztények országos szövetségébe, a Sajtó Kamara pedig nemrég utasította el a felvételemet.”⁷³ Ottlik szövegében az igencsak leminősített, ám közelebbről nem kommentált magánzó kifejezés jelentése a nagyon is pontos kritériumokkal rendelkező munkanélküli és a foglalkoztatott állapot között lebeg.

Rideg Sándor 1960-ban megjelent *Kristóf rózsafái* című regényéből 1965-ben készült film *Kristóf, a magánzó* címmel. Az 1930-as években játszódó történet szerint Kristóf, az uradalmi cseléd a vidéket hátrahagyva Budapesten próbál szerencsét. Épp az egyik megbízását teljesíti, amikor a következő névjegytáblával találkozik: „Kozarek Mihály magánzó. – Magánzó? Hát az miféle szerzet lehet? Mivel foglalkozhat egy magánzó?” – tűnődik el, majd magáévá teszi a kifejezést, és eldicsekszik vele idősebb „szaktársának”. „Ha legközelebb a foglalkozásom felől érdeklődnek, tudom, mit válaszoljak! (...) Azt, hogy magánzó vagyok! Ugyanis rájöttem arra, hogy én foglalkozás szerint olyan egyén vagyok, akinek nincs foglalkozása, tehát a foglalkozásom: ma-gán-zó. – Na látja, ezt aztán jól eltalálta! És hogyha azt kérdezik magától, hogy miből él, akkor mit felel? Mert igaz ugyan, hogy a magánzónak nincs foglalkozása, de van miből élnie, anélkül, hogy dolgoznia kéne... vagy pedig el akarja titkolni, mi módon kereste a pénzt, és falból mondja magát magánzónak. Mint Kozarek, a hóhér. Úgy bizony, fiam. Az sem azt ír-

⁷² GALSAI Pongrác: *Egy hipochonder emlékiratai*. Szépirodalmi, Budapest, 1974. 10.

⁷³ OTTLIK Géza: *Próza*. Magvető, Budapest, 2005. 101–102.0

ja ki az ajtajára: Kozarek Mihály hóhér, vagy ahogy hivatalosan nevezik, Kozarek Mihály állami ítéletvégrehajtó, ááá, azt írja ki: Kozarek Mihály magánzó.”⁷⁴

Digitálisan kereshető korpuszok és dokumentumtárak segítségével még mélyebben betekintést nyerhetünk a fogalom korabeli (irodalmi és köznyelvi) használatába és jelentésváltozásaiába.

Elsőként a magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárának korpuszát, vagyis a Magyar Történeti Szövegtárat (MTSZ) hívom segítségül, amely az alkotók szándéka szerint a magyar nyelv lexikai állományát kívánja reprezentálni.⁷⁵ Ebben összesen harminchét helyen fordul elő a „magánzó” fogalom: *magános*, *magányzó* vagy *magánzó(nő)* hangalakban. Miután azonosítottuk a szövegek referenciaidejét, tizenhárom találatot (tizenhárom mű) a dualizmus idejére datáltunk, tizennégy (hat mű) esett a Horthy-korszakra, tíz (négy mű) pedig a szocializmus időszakára. A dualizmus idejére eső előfordulások közül tízszer jelöl foglalkozást a szó, ezek közül hétről tudható meg valamiféle háttér-információ. Az első, 1850-es megjelenés szerint, amely általánosságban fogalmaz, a magánosok magánemberek, akik tőkepénz vagy fekvő vagyon birtokosai, vagyis gazdag magántulajdonosok. A többi alkalommal szintén vagyonos embereket találunk a „magánzó” elnevezés mögött, akik alkalmassint jogászdoktorok, részvénytársaságokat alapítanak, igazgatótanácsokban ülnek, és nem okoz gondot nekik hatszáz forint azonnali kifizetése. Évi négyezer-nyolcász forintos jövedelemmel is dicsekedhetnek, amely havonta négyszáz forintot kamatozik; jövedelmük tehát messze meghaladja a kétszáz forintot kereső cégvezetők fizetését, amelyből könnyűszerrel fenntartható egy kényelmes lakás háromszemélyes cselédséggel meg egy kétlovas fiáker, halálukról pedig gyászjelentés értesíti a közérdekű publikumot. Megállapíthatjuk: ha a magánzóságot mint foglalkozást bővebben tárgyalják, klasszikus jelentésében alkalmazák.

A Horthy-korszakbeli találatok közül ötször „egyedülálló” jelentésben szerepel a keresett kifejezés. Egy Jékely-kisregényben találkozhatunk a „magánzónó” megnevezéssel is, amely 1939-es datálással egyedülálló nő takar, a családjának ellentétének értelmében, akiről fizetség fejében erotikus felvételeket készítenek. A további kilenc találat foglalkozást jelöl,

⁷⁴ Kristóf, *a magánzó*. Fekete-fehér magyar játékfilm. Rendező: Zsurzs Éva. Rideg Sándor *Kristóf rózsafái* című műve alapján televízióra alkalmazta: Majoros István. 1965. MTV videotár. [<http://old.hirado.hu/video-tar/?id=40494> – 2010. 08. 31.]

⁷⁵ MTA Nyelvtudományi Intézet: *Magyar Történeti Szövegtár*. <http://www.nyttud.hu/cgi-bin/pat3h.cgi> – 2010. 08. 31.

ám ezek közül hat irodalmi szövegben lelhető fel. Kosztolányi *Pacsirtája* 1924-ben „valami gazdag magánzó”-ról referál, aki mindig a *Le Figaro*t olvassa a könyvtárban, s akit ezért európai műveltségű embernek tartanak. Az 1926-os megjelenésű *Édes Annában* pedig egy dúsgazdag magánzó bukkan föl, aki pompás villa tulajdonosa az Áldás utcában, és spiritiszta szeánszokat tart. A Kosztolányi-féle ábrázolásokban felfedezhető ugyan a fogalom klasszikus értelme, ám nem lehet véletlen, hogy a „gazdag” jelzőt mindkét esetben ki kellett tennie. A fogalom először Oláh Gábor *Heten vagyunk* című regényében szerepel pejoratív értelemben (összesen négyszer). Az írás könyv formájában 1941-ben jelent meg, de a *Nyugat* már 1931-ben közölte folytatásokban. A cím hét testvére utal: a legkisebb a magánzó, aki testvéreivel – a vasutas altiszttel, a disznókupeccel, az okleveles szülésznővel, a parasztgazdasszonnyal, a bérkocsi-tulajdonossal és bérkocsisnéval – ellentétben állástalan és ingyenélő. Galsai Pongrác fentebb már idézett 1974-es memoárjában leírja, hogy magánzó apja (a kifejezés háromszor ismétlődik) kiugrott pap volt, aki eladta a házát, a mezejét és egyéb jószágait, majd megnősült, és Pécs egyik munkások lakta külvárosába költözött, egy kertés házacskába, a maradék pénzt pedig értékpapírokba fektette amolyan biztonsági tartaléknak, így voltaképp az anyja tartotta el a családot.

A Horthy-korszakra a napilapok, periodikák, naplók, politikai és történeti művek helyett zömmel szépprózai szövegekre, és publicisztikákra szűkül az idézett szövegek típusa. A klasszikus értelemben vett *magánzó* egyrészt rejtélyesebb, izgalmasabb jelleget öltött: Kosztolányi gazdag magánzó figurái hóbertos kedvteléseket űző különcök. Másrészt viszont lecsúszott egzisztencia lett: mintha egyszerű magánzónak lenni már nem számított volna különösebb dicsőségnak a két világháború között, legfeljebb tisztességes szegénység vagy munkakerülés jutott osztályrészszerűként. A klasszikus „magánzó” fogalom tehát átpoetizálódott és negatív felhangokat kapott a köznyelvi szóhasználatban. A szocialista időszakban viszont nyoma veszett ennek, a találatok többségének mint ha köze sem lenne a „magánzó” klasszikus értelméhez.⁷⁶ A fogalom jelentésének köznyelvi polarizálódása, ezzel együtt pejoratív színezetének megjelenése nem kötődött közvetlenül a kommunista értékrend átvételéhez. Az erjedés már a két világháború között megindult, az 1930–40-es évekre pedig kimondottan negatív konnotációk kötődtek a kifejezéshez. A szocialista időszakban viszont nem találunk ilyet. Érdeemes megvizsgálnunk, hogy a többi szövegtár alapján is hasonló tendencia

⁷⁶ A tíz találat közül kettő egyedül élőt jelent, hat pedig civilt.

rajzolódik-e ki. Az összehasonlíthatóság kedvéért összesítettük a magánzó foglalkozásnevek pejoratív értelmű előfordulásait.

1. táblázat. Magánzó mint foglalkozásnév a Magyar Történeti Szövegtárban

Referenciaidő	Összes találat	Foglalkozás- megnevezés	Negatív jelentés
Dualizmus	13	10	0
Horthy-korszak	14	9	7
Szocialista rendszer	10	2	0

A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában közzétett Digitális Irodalmi Akadémia⁷⁷ (DIA) a legújabb kori és kortárs magyar irodalom kiemelkedő alakjainak életművét teszi elérhetővé a világhálón. A magánzó/magánzónő hangalakokra, illetőleg ragozott formáikra összesen hetvenöt találatot adott ki a kereső. A digitális archívum gyűjtőköréből kifolyólag valamennyi szöveg a huszadik század derekától a huszonegyedik század elejéig tartó időszakból származik.

2. táblázat. Magánzó mint foglalkozásnév a Digitális Irodalmi Akadémiában

Referenciaidő	Összes találat	Foglalkozás- megnevezés	Negatív jelentés
Dualizmus	6	6	0
Horthy-korszak	10	8	5
Szocialista rendszer	37	13	10
A rendszerváltás után	22	6	6

A találatok más eloszlása a szövegek keletkezési idejéből adódik. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy az írók és a költők a köznyelvi előfordulásához képest gyakrabban használják a „magánzó” szót, és hogy arányaiban itt is a Horthy-korszakra esik a legtöbb pejoratív értelmű találat.

A Horthy-korszakra vonatkozatható előfordulások között a fogalom ötször szerepel negatív értelemben, zömmel az 1930–1940-es évekből. Ezek közül a legenyhébb a „valami magánzó” szókapcsolat,⁷⁸ amelyet

⁷⁷ Petőfi Irodalmi Múzeum: *Digitális Irodalmi Akadémia*. <http://www.pim.hu/object.d2def7d9-ed1f-41ed-8985-9723898fac21.ivy> – 2010. 09. 08.

Tersánszky Józsi Jenő használ; ő egyébként klasszikus értelemben is alkalmazza a fogalmat, de ebben az esetben szereplőjének „lenyomozhatatlanságát” érzékelteti vele. Bertha Bulcsu visszaemlékezéseiben említ egy művelt magánzót, aki kedvtelésből hegedűket készített, ám magánvagyonára gengszterként tett szert.⁷⁹ Határ Győző pedig azt írja, hogy „a szocializmus első világháború előtti táborába” zömmel naiv kispolgárok tartoztak; az eszme „bűnbeesése”, „a mérgek kikóstolása” nagypolgári magánzók, esztétalelkek „ezoterikus szórakozásának” az eredménye.⁸⁰ A hóbortos, furcsa allűrökkel jellemzett magánzók képe hasonlatos a *Történeti Szövegtár*ból megismerthez, ám az irodalmi szövegekben már a romlottság és a bűnözés sem hiányzik a palettáról.

A szocializmus időszakából származó találatok ebben a szövegtárban is főként az 1970–1980-as évekből származnak. A leggyakrabban Tandori Dezső Nat Roid néven írt krimisorozatában találkozhatunk a kifejezés pejoratív értelmű használatával. Négyyszer rejtélyes alakokat jelöl a név, háromszor kétes eredetű vagyon birtokosát, egy alkalommal pedig félvilági színésznőt. Spiró György egy tizenkilencedik századi figurát jellemez magánzóként, aki messzi tájakon utazgató tudós álcája mögé bújt kém. Gyurkó László (1984-ben) a magánzóság és a szocialista rendszer összeférhetlenségéről ír: „Ha a művelt Nyugaton élnénk, ott persze más lenne a helyzet. Ott, ha valaki nem akar dolgozni, egyszerűen azt írja a bejelentőlapjára: magánzó. Nálunk ezt nem lehet. A szocializmusban, ha valaki nem akar dolgozni, állást kell vállalnia.”⁸¹ Ehhez a vonulathoz tartozik Moldova György szóhasználata is, már a rendszerváltás után írott börtönszociográfiájában: „Érvényét veszítette a »kmk«, a közveszélyes munkakerülés, régen ezzel a minősítéssel kerültek be azok, akik nem rendelkeztek állandó munkahellyel vagy más megélhetési forrással, most bármelyik bűnöző kijelenthette, hogy ő magánzó, vagy tehető rokonai támogatják.”⁸² A „magánzó” fogalom foglalkozásnévként történő használata tehát a szocializmus idején tilalom alá esett. Ezekben a szövegekben már

⁷⁸ TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: *Sziget a Dunán*. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=6&origOffset=-1&docId=510&seclD=45938&limit=10&pageSet=1> – 2011. 07. 19.

⁷⁹ BERTHA BULCSU: *Balaton évtizedek*. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=1&docId=846&seclD=79288&limit=10&pageSet=1> – 2011. 07. 19.

⁸⁰ HATÁR GYŐZŐ: *Intra muros*. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=791&seclD=73701&limit=10&pageSet=1> – 2011. 07. 19.

⁸¹ GYURKÓ LÁSZLÓ: *Szerelmem, Elektra*. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=2&origOffset=-1&docId=675&seclD=63415&limit=10&pageSet=1> – 2011. 07. 19.

⁸² MOLDOVA GYÖRGY: *Szabadíts meg a gonosztól!* <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=4&origOffset=-1&docId=707&seclD=66072&limit=10&pageSet=1> – 2011. 07. 19.

nem magánvagyonnal rendelkező osztályidegen elemekről van szó; a „magánzó” klasszikus jelentése teljesen átítatódott a második világháború előtti évtizedekben megjelenő és a szó szocialista értelmezésében megfogalmazott tartalmakkal: a dolgozni nem akarással, a munkanélküliséggel, a tisztességtelen jövedelemmel, az ügyeskedéssel és a bűnözéssel. Gyurkó László *Pracli Joe az óriástörpék országában* című, 1997-ben megjelent szatírájában a magánzóság testesíti meg a vadkapitalizmust: „Társadalmunk csak a közelmúltban ért el a fejlettség azon fokára, hogy akceptálja a magánzó fogalmát, ami a civilizáltabb országokban réges-rég természetes. Országunk egy része számára a magánzó még mindig valamiféle kétes egzisztenciát jelent, nem a nemzet krémjét... Magánzó! Mily nemes fogalom! Mondhatnám azt is: a haza talpköve, miként a tiszta erkölcs... A libertinizmus élharcosa, ki azon terjedelmes terra incognitán hajózik, melyet a joghézagok tengerének szokás nevezni, szakadatlanul tágítva ténykedésével a szokásjog szülte szabadság köreit.”⁸³

A Magyar Országgyűlés digitalizált, 1861 és 1990 között keletkezett dokumentumaiban⁸⁴ (Országgyűlési dokumentumok – OD) a keresés összesen száztizenhét találatot eredményezett. A rekordok szortírozása után megállapíthatjuk, hogy ezekben az irományokban az eddigiektől eltérően a találatok többsége a dualizmus időszakára esik, és eddigi tapasztalatainkkal ellentétben azonban ezek között is akad pejoratív tartalmú.

3. táblázat. Magánzó mint foglalkozásnév az Országgyűlési dokumentumokban

Referenciaidő	Összes találat	Foglalkozás- megnevezés	Negatív jelentés
Dualizmus	81*	34	5
Horthy-korszak	31	11	4
A második világháború után	5	5	5

* Két találat 1865-ből való.

1901-ben Bauer Antal képviselő aggodalmát fejezte ki a gazdákat terhelő adó mennyiségét illetően. „Valamely gazdag magánzó, kinek példá-

⁸³ <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=745&secId=68511&limit=10&pageSet=1> – 2011. 07 19.

⁸⁴ Országgyűlési Könyvtár: *Országgyűlési dokumentumok. Naplók és irományok, 1861–1990.* <http://mpgy.ogyk.hu/> – 2010. 09. 10.

nak okáért 30–40 000 forint jövedelme van különböző papírjai után, fizet-e 7–10 000 forint adót, vagyis kénytelen-e ő is, mint a gazda, bruttó-jövedelmének egynegyedét vagy egyharmadát adóra költeni?”⁸⁵ 1908-ból való Mérey Lajos felszólalása a jövedelemadóról szóló vitában: „Az én felfogásom szerint lesz olyan jövedelem is, amely nem esik semmiféle pótlék alá, annak daczára, hogy más adóval, mint... kereseti adóval megróva nem lett. Vannak a nagy városokban, de a vidéken is olyan magánzók, akiknek sem földjük, sem házuk nincs, semmiféle iparral, kereskedéssel vagy egyéb bevallott foglalkozással az adóívbe be nem vezethetők, bevallást nem kötelesek adni és mégis nagy jövedelemmel rendelkeznek[...] Tudom előre, azt az ellenvetést fogom hallani: Jól van, annak a jövedelme – mondjuk – állampapírokból vagy takarékpénztári betétekből folyik, tehát mégis meg fogják róni. Én merem állítani, mert tudok olyan embereket, akiknél nem jönnek rá arra, miből van a jövedelmük, amiből igen jól tudnak megélni.” Wekerle Sándor pénzügyminiszter elismeri, hogy „lehetnek esetek, mikor valaki a jövedelmi adón kívül más adót nem fizet, például külföldről eredő jövedelemnél; vagy lehetséges, hogy valakinek értékpapírjai vannak, amelyek nem vonatnak más adó alá, mint a jövedelmi adó alá; igen nagy értékpapír-tulajdonos lehet valaki és nem fizet más adót, mint jövedelmi adót.” Mégsem támogatja például, hogy a jövedelmi adó után községi pótlékot szedjenek.⁸⁶

1918-ban Jánosi Zoltán – Fényes Lászlónak a falusi termelőket és ipari munkásokat a városi magánzókkal és jólétben élő emberekkel szembeállító felszólalására reagálva – kifejti: „Hát én koncedálom azt, hogy Budapest fővárosában tényleg lehetnek olyan dúsgazdag magánzók, akiknek gazdagon megrakott élesztárait ez a kérlelhetetlen és kíméletlen rekvirálás nem kutatja át; de bátor vagyok igen t. képviselőtársaim figyelmét, akikkel különben minden egyéb dologban egyetérték, felhívni arra, hogy Magyarországnak iparos és kereskedő városa Budapesten kívül tulajdonképpen alig van. A magyar városok legnagyobb részt agrár városok, amelyek lakosságának legnagyobb része mezőgazdasági termeléssel foglalkozik, és ezeknél a városi termelőknél éppen olyan szigorúsággal folyik a rekvirálás, mint a falusi gazdáknál, falusi termelőknél... Nincs itt ellentét a város és a falu között: város és falu egyaránt nyögi ennek a rendszernek elviselhetetlenül súlyos terheit.”⁸⁷

⁸⁵ Képviselőházi napló (KN), 1896. XXXII. k.382.

⁸⁶ KN, 1906. XXV. k. 56–57.

⁸⁷ KN 1910. XXXIX. k. 56.

A századfordulót követően a honatyákat tehát elkezdte nyugtalanítani, hogy bizonyos magánzók esetében nem deríthető ki, mekkora vagyonyról van szó, s hogy az miből származik, következőképp nem lehet megadóztatni. Ezekben a forrásokban erkölcstelen bevételszerzésről még nem esett szó, legfeljebb adóelkerülésről. Nem így, amikor 1903-ban Nagyősi Ferencné magánzónő kérte dr. Pichler Győző képviselő mentelmi jogának felfüggesztését, mert az tanúk előtt erkölcstelen asszonynak nevezte és a lánya „futtatásával” vádolta, amiért a magánzónő szeretett volna a bíróságon elégtételt venni rajta.⁸⁸ Tehát a képviselőházi üléseken már a századfordulót követő években megjelentek a magánzósággal kapcsolatos negatív felhangok. Az első világháború végén pedig a társadalmi feszültségek növekedésével párhuzamosan a „dűsgazdag magánzók” egyszer csak a falu és a város, valamint a szegények és gazdagok szembeállításának kellékei lettek.

A Horthy-korszak első éveiben szintén a szegénység, a lakáshiány hangozta az érzelmeket a magánzók ellen. 1924-ben Lakó Imre képviselő panaszkolta, hogy „vidéken a házigazdákkal és a lakásra igazán rászorulókkal szemben (vagonlakók, menekültek vagy fiatal házások) a dűsgazdag kereskedők, gyárosok, magánzók a lakásrendeletre támaszkodva ülnek benn az ő lakásaikban”.⁸⁹ 1925-ben Kiss Menyhért azt pedzegette, miért olyan nehéz lakást kapniuk a rászorulóknak: „Van egy levél – nem mondom meg, hogy ki írta, pedig igen magas rangú állami tisztviselő, mert akkor mingyárt [*sic*] B. listára kerülne –, amelyben azt írja az illető, hogy noha sok ember nem tud lakáshoz jutni, az igen t. miniszter ur a következőknek adott lakást: Miss Jaunes; nem merem se franciául, sem másképpen olvasni, mert könnyen lehet, hogy nem francia, hanem talán angol. (*Mozgás.*) Azután kapott lakást b. Szentkereszthy Anna, b. Pongrácz Béla, b. Pongrácz Ridich György, Schwartz Zsigmondné, Gáspár Béla... Nem értem, hogy ezek a magánzó nők és magánzó férfiak hogyan kaphatnak lakást, ellenben az állami tisztviselők, menekültek, olyanok, akiket kikergettek az idegen impérium alól, akik idejönnek és kérik, hogy lakást kapjanak, nem kapnak lakást.”⁹⁰

Peyer Károly 1935-ben fejtette ki: a Mérnöki Kamara olyan zártkörű klikk, hogy még az az építész is kiszorult belőle, aki nemzetközi pályázaton nyert megbízást a genfi népszövetségi palota építésére. „De ez az építész nem lehet tagja a magyar mérnöki kamarának, úgyhogy például

⁸⁸ KN 1901. XX. k. 361.

⁸⁹ Nemzetgyűlési napló (NN) 1922. XXV. k. 249.

⁹⁰ NN, 1922. XXX. k. 73.

az illető neve a telefonkönyvben a következőképp van felvéve: magánzó, a genfi népszövetségi palota tervezője.”⁹¹ A magánzóság tehát méltatlan kényszermegoldás egy ilyen tehetséges szakember számára. Egy 1938-as interpellációban még ennél is rosszabb színben tűnik fel a magánzó foglalkozásnév. Hubay Kálmán azt szeretne volna elérni, hogy Keresztessy Gyulától, az ítéletábla egyik nyugalmazott tanácselnökétől erkölcsstelen életmódja miatt vonják meg a nyugdíját. „A napokban letartóztatták Budapesten özv. Garai Gyulané, Nussbaum Malvin, 42 éves izraelita vallású magánzónőt, akit a rendőri krónikában állandóan a »szép Alexanderné« néven ismertek. Ezt a hölgyet üzletszerű kerítés büntette, valamint hamis tanúzásra való rábírás büntette címén tartóztatták le. Találkahelyet tartott fenn hivatásosan, és evvel a hölgygel a legszorosabb kapcsolatokat tartotta fenn Keresztessy Gyula ítéletáblai bíró úr, az ítéletáblának egyik tanácselnöke.”⁹² Ezzel a képviselőháza is beszivárgott a bűnöző magánzónő képzete.

A fogalom viszont csak a második világháború utáni években kezdett már önmagában véve is valamiféle tolerálhatatlan, üldözendő életformát jelenteni. Némethy Jenő 1946-ban azt firtatta, hogy a West-Orient nevű, nemzetközi kereskedelemmel foglalkozó magáncég mi módon tett szert az állam nevében monopolisztikus jogokra: „Itt a West-Orient neve sokszor elhangzott. [...] A két tagról, Renkei Gyuláról és dr. Hegedűs Edéről annyit tudtam megállapítani, hogy a felszabadulás előtt is telefonelőfizetők voltak, foglalkozásuk azonban nem volt megjelölve a telefonkönyvben. (Egy hang a kiscgazdapárton: Kik ezek az emberek? – Felkiáltások: Magánzók!) Annyit hallottam, hogy Renkei Gyulát ugyanaz a részvénytársaság adta a nemzetnek, amelyik a pénzügyminiszter urat, (derültség.) vagyis a Corvin Áruház. [...] Azt kérdezem a miniszterelnök úrtól: honnan vette a jogot a Gazdasági Főtanács arra, hogy ezt a két 160.000 simapengős urat a magyar törvény fölé helyezte, úgyhogy ezekkel szemben sem a gazdasági rendőrség, sem a finác, sem senki más el nem járhat.”⁹³

Vértes István képviselő a szabadsághegyi lakásfoglalások, különösen a Rege utca 15. szám alatti társasház kisajátítása ellen tiltakozott 1948-ban. Olt Károly, népjóléti miniszter válaszában már az új rezsim ítélete fogalmazódott meg az élőszködő, nyerészkedő és erkölcsstelen gazdagokkal, köztük a magánzókkal szemben, akiket úgy állított be, mint akik

⁹⁰ NN, 1922. XXX. k. 73.

⁹¹ KN 1935. IV. k. 333.

⁹² KN 1935. XXI. k. 95.

⁹³ NN 1945. II. k. 381.

a szegény, jobb sorsa érdemes dolgozók rovására pöffeszkedtek: „Köztudomású tény az, hogy az elmúlt időkben sokan voltak olyanok, akik az inflációs idők zavarát arra használták fel, hogy maguknak meg nem engedett jövedelmeket szerezzenek. Ezek a személyek ezt a jövedelmüket általában a Szabadsághegyen öröklakások vásárlására használták fel [...]. [E]zeket az öröklakásokat a hasonló jövedelemmel rendelkező személyeknek adták bérbe olyan bérösszegért, ami már erősen súrolta a lakbérzúsora határát [...]. [S]zámtalanszor szellőztette a sajtó azt a dorbézolást, ami az elmúlt időkben ezekben a társasházakban és az azokhoz kapcsolódó luxusvendéglőkben folyt. Tekintettel arra, hogy a dolgozók nagy tömegeit kellett lakáshoz juttatni, akik túlsúfolt albérletekben és társbérletekben, szívdességi lakásokban vagy pincelakásokban laktak, elérkezettnek láttam az időt a szabadsághegyi lakásdzsungel felszámolására. Elrendeltem ennél fogva a szabadsághegyi lakások igénybevétele ott, ahol a körültekintő nyomozás alapján megállapítottam, hogy az érdekelt személynek másutt is van lakása [...]. Vértés István képviselő úr kettős lakással rendelkező bankárok, tőzsdések, magánzók, vállalati tulajdonosok, nagykereskedők és külföldre disszidált személyek érdekeit védte a dolgozó tanoncokkal szemben.”⁹⁴

Összegzés

Az *Országgyűlési dokumentumok*ban nem a Horthy-korszakbeli, hanem a második világháború utáni szóhasználat bizonyult a legegységesebben negatív töltetűnek. Ideológiailag olyannyira kompromittálódott a fogalom, hogy a szocialista időkben már semmilyen értelemben nem hozakodtak vele elő. A foglalkozásnévként értett magánzó fogalom presztízse azonban már azelőtt megkopott, hogy a Tanácsköztársasággal kezdődő szocialista rendszerek meghirdették a munka és a dolgozók társadalmát, a magánzót pedig ennek a társadalomnak a peremvidékére száműzték,⁹⁵ ez világosan kiderül a szó köznyelvi használatának vizsgálatából. Miről árulkodik mindez?

„Valamely állam gyarapodása vagy hanyatlása nem csupán, sőt nem is kiválóan területe nagyságától és termékenységétől, hanem sokkal in-

⁹⁴ Országgyűlési napló, 1947. IV. k. 847–850.

⁹⁵ A témáról bővebben lásd Szabó Márton: A dolgozó mint állampolgár. Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakáról. In: *Korall*, 2007. 8/27. szám. 151–171.

kább népességének foglalkozásától, e foglalkozás nemeitől s e téren kifejtett munkásságától függ...”⁹⁶ Ezek a sorok a neves statisztikus, Keleti Károly tollából származnak 1871-ből. Hét évtizednek kellett azonban eltelnie ahhoz, hogy a statisztika tudományában oly magától értetődően alkalmazott *foglalkozás* szó jelentése köznyelvi kánonunkban valamennyi kereső tevékenységre kiterjedjen: önálló címszóként csak az 1941-es Balassa-féle szótárban találkozhatunk vele, rendszeres munka, hivatás, elfoglaltság értelemben, mint ami egyesíti az alacsonyabb és a magasabb rendűnek minősített kereső tevékenységeket, vagyis a (bér)munkát és a hivatást (amely addigra már magában foglalta a hivatalt és a szabadfoglalkozásokat). Ugyanakkor az eredeti jelentését is számon tartották még: a *Révai nagy lexikonának* 1913-as kötete szerint a foglalkozás⁹⁷ a tétlenség ellentéte, az az ösztön, amely gyermekkortól fogva adott, és a nevelés terel a társadalom által elfogadott csatornába.

A munka és a magántulajdon mentén szerveződő polgári társadalomban a munka, vagyis a kereső foglalkozás egyre nagyobb szerephez jutott a tehetősebb rétegek körében is. Legalábbis ez derül ki a magánzó szó jelentésváltozásaiból. A fogalom statisztikai értelmezése voltaképp kísérlet, hogy a vagyonukból élőket (vagyis a tulajdonosokat) is a kereső foglalkozáshoz való viszony alapján osztályozzák, ám ez a kezdeményezés a gyakorlatban nem bizonyult életképesnek. A statisztikusok erőfeszítései ellenére a magánzóság fő ismérve a *foglalkozás nélküli* passzus lett, ami a társadalmi állapot semleges leírásából lassacskán megbélyegzéssé vált. Az 1930-as évekre már a foglalkozás eredeti értelmének ellentétes jelentését is hordozta, vagyis a tétlenséggel, a lustasággal, a munkakerüléssel, élőködéssel árnyalta a magánzó fogalom tartalmát, ami ezzel párhuzamosan egyre közelebb sodródott az (ipari) bérmunka, bérmunkásság kontextusa felől hódító munkanélküliség⁹⁸ jelentéséhez. Ezeket a konnotációkat végül a huszadik század második felében a szocialista rendszer per definitionem is megjelenítette a kanonizált szómagyarzatokban.

⁹⁶ KELETI Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és a társadalmi statisztika szempontjából*. Pest, 1871. 49.

⁹⁷ Lásd „foglalkozás” szócikk, *Révai nagy lexikona*.

⁹⁸ ULICSKA László: A munkanélküliség feltalálása Magyarországon. A munkanélküliség fogalmának recepciója a magyar társadalomban. In: *Korall*, 2001/5–6. 26–47.